

PERSONALISTYCZNY ASPEKT WYCHOWANIA DO KULTURY FIZYCZNEJ W REFLEKSJI TWÓRCZEJ JANA PAWŁA II

Na przełomie XX i XXI wieku podział na kulturę¹ masową² i elitarną³ w efekcie tzw. „rewolucji postmodernistycznej”, związanej z postindustrialną jakością „wysokiej” technologii i wielokierunkową krytyką społeczeństwa postindustrialnego⁴ traci na znaczeniu⁵, ze względu na szybki rozwój środków masowej komunikacji społecznej, powszechny dostęp do dzieł sztuki, oraz różnorodnych form i metod kształcenia. W efekcie drugiej rewolucji industrialnej (postindustrialnej), związanej z globalną rewolucją informatyczną, szybkim rozwojem telekomunikacji – następuje łączenie elitarnych potrzeb „niezwykłości” z egalitarną „zwyczajnością” kultury masowej⁶. W tej nowej jakości ogólnej tendencji kultury społeczeństwa ponowoczesnego⁷ zacierają się bariery pomiędzy sztuką a konsumeryzmem, awangardą i tradycją, realnością i wyobrażeniem. Następuje ponowoczesne „przetwarzanie” dziedzictwa⁸ (z misją tłumaczy – hermeneutów⁹ w kulturze), gdy historyczne źródło nie prowadzi już do przeszłości, lecz do innej interpretacji przeszłości¹⁰. Kultura ogólnej tendencji postmodernizmu ma związek z posthumanistyczną

1 Zob. Kształtowanie się pojęcia kultury. W: A. Kłoskowska (2006) *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa, PWN, s. 9-20; Por. A. Kłoskowska (2007) *Socjologia kultury* (przedmowa Z. Bokszański), Warszawa, PWN, s. 17-31.

2 Kulturze masowej zarzucono komercjalizację oraz niską wartość intelektualną.

3 W literaturze naukowej funkcjonuje także desygnat „kultura wysoka”

4 Postmodernizm, W: A. Bullock, O. Stallybrass, S. Trombley, B. Eadie (1999) [red.] *Słownik pojęć postmodernistycznych*, Katowice, Wyd. Książnica, s. 461.

5 Istotniejsze stają się relacje pomiędzy dziełem a jego odbiorcą.

6 K. Wilkoszewska (1997) *Czym jest postmodernizm?*, Kraków, PAN, s. 32-43.

7 Zob. J. Szacki (2002) *Historia myśli socjologicznej. Wydanie nowe*, Warszawa, PWN, s. 917.

8 T. Thorne (1995) *Słownik pojęć kultury postmodernistycznej. Mody kultury fascynacje*, Warszawa, Muza S. A., s. 262-263.

9 J. F. Lyotard (1997) *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*, Warszawa, Fund. Aletheia, s. 55.

10 J. Dybiec (2005) *Historia wychowania w postmodernistycznym świecie*. W: T. Gumuła, S. Majewski [red.] *Historia wychowania w kształceniu nauczycieli. Tradycja i współczesność. Teoria i praktyka*, Kielce, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, s. 22.

postawą „ciągłego stawania się” i wyrażaniem niezgody na obecność jednej (jedynej) wykładni myślowej¹¹, dotyczącej (także) procesu wychowania, nabywania kompetencji społecznych w kulturowo uwarunkowanym procesie socjalizacji.

Standardy osiągnięć w zakresie kultury fizycznej w systemie polskiej edukacji¹²

Kultura fizyczna na przełomie stuleci XX i XXI stała się w Polsce ważnym czynnikiem kształtowania zdrowia, rozwoju kulturalnego, społecznego, gospodarczego w celu osiągnięcia w procesie dydaktyczno-wychowawczym, takich standardów osiągnięć jak: gotowość do uczestnictwa w dziecięcych formach aktywności ruchowej, dbałość o zdrowie, higienę, porządek i czystość najbliższego otoczenia, a także sprawność działania w różnych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych (I etap edukacyjny¹³). Następnie organizowanie i uczestniczenie w rekreacji, turystyce, zawodach sportowych – z przestrzeganiem obowiązujących zasad (II etap edukacyjny¹⁴). A także – diagnozowanie, doskonalenie własnej sprawności fizycznej i umiejętności ruchowych, hartowanie organizmu, dbałość o higienę i zdrowie, o prawidłową postawę ciała, wraz z aktywnością ruchową o charakterze rekreacyjno-sportowym, pełnieniem roli organizatora, widza, sędziego w wybranych dyscyplinach rekreacyjnych i sportowych (III etap edukacyjny w gimnazjum). Aż po samoocenę możliwości i potrzeb ruchowych na podstawie pomiaru podstawowych właściwości somatycznych i fizjologicznych, umiejętne stosowanie ćwiczeń kształtujących prawidłową postawę ciała oraz sprawność fizyczną i ruchową, organizowanie i aktywne uczestnictwo w indywidualnych i zespołowych formach aktywności sportowej, rekreacyjnej oraz turystycznej, stosowanie różnych form relaksacji, przyjmowanie odpowiedzialności za zdrowie własne i innych, w tym także (w przyszłości) własnej rodziny (IV etap edukacyjny w liceum)¹⁵.

---

11 L. Witkowski (1997) *Edukacja wobec sporów o (po) nowoczesność*, Warszawa, Instytut Badań Edukacyjnych, s. 37-67, 251-315; Por. L. Witkowski (1998) [red.] *Listy o edukacji. Tom specjalny na III Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny. Forum Oświatowe*, Warszawa-Toruń, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, nr 2 (19), s. 9; Por. H. Janaszek-Ivanickova (1996) *Od modernizmu do postmodernizmu*, Katowice, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, s. 81-95.

12 M. Lepczyk, R. Jezierski, J. Krypa (2000) [opr.] Ministerstwo Edukacji Narodowej o wychowaniu fizycznym, *Biblioteczka Reformy*, nr 26, Warszawa, s. 6.

13 W procesie dydaktyczno-wychowawczym, realizowanym w klasach 1-3 szkoły podstawowej.

14 W procesie dydaktyczno-wychowawczym, realizowanym w klasach 4-6 szkoły podstawowej.

15 M. Lepczyk, R. Jezierski, J. Krypa (2000) [opr.] Ministerstwo Edukacji Narodowej o wychowaniu fizycznym, op. cit., s. 5-9.

Wymienione standardy osiągnięć uczniów w zakresie wychowania fizycznego, realizowanego na poszczególnych etapach edukacji szkolnej, są materiałem pomocniczym dla nauczycieli. Natomiast podstawa programowa stanowi dokument obligatoryjny dla realizowania celów działalności dydaktyczno-wychowawczej w szkole podstawowej, gimnazjum, liceum. Trzeba także podkreślić, że wychowanie fizyczne stanowi bardzo dobre pole do współpracy (zwłaszcza) w związku z edukacją: zdrowotną, ekologiczną, regionalną, europejską, patriotyczną i obywatelską. Pozwala to zrozumieć wartość holistycznego ujmowania procesu dydaktyczno-wychowawczego poszczególnych dziedzin (składników) wychowania oraz kształtowania dojrzałych postaw w środowisku życia.

Dojrzałość psychiczna w koncepcji Jana Pawła II podstawą kultury fizycznej na przełomie XX i XXI wieku

Wyjaśniając personalistyczną koncepcję wychowania do kultury fizycznej trzeba przypomnieć, że według Boecjusza¹⁶ dusza osiąga szczęście, gdy czyni dobro, a osoba ludzka jest indywidualną substancją rozumnej natury. Dojrzewanie do pełni osoby jest procesem ciągłego aktualizowania, czyni osobę podmiotem wychowania¹⁷. Św. Tomasz z Akwinu przyjął istnienie harmonii między wiedzą i wiarą (odróżnił filozofię od teologii, ze względu na odrębne przedmioty nauk). Do jego twórczości nawiązał Jacques Maritain¹⁸, który wniósł cenny dorobek do rozwoju myśli personalistycznej. Trzeba także przypomnieć, że personalizm został wykreowany przez Emanuela Mouniera, który doktrynę personalizmu wyjaśnił w dziele pt. „Co to jest personalizm?”. Mounier uzasadnił prymat osoby ludzkiej nad materialnymi aspektami życia społecznego. Personalistyczna koncepcja uznając więzi człowieka z przyrodą, ujmuje osobę ludzką w kategorii bytu wykraczającego poza naturę (dostrzega różnice dzielące go od niej) – stanowi humanistycznie ujętą syntezę wszechstronności i umiaru¹⁹.

Jan Paweł II troszcząc się o integralny rozwój poszczególnych aspektów kultury życia społecznego przede wszystkim podkreślił wartość godności osoby ludzkiej. Sport ujmował jako część kultury i nieodłączny element rozwoju człowieka w służbie pokoju i braterstwa – pokojowego współżycia spo-

---

16 Amicius Manlius Torquatus Severinus Boethius – rzymski filozof (480-525), uwięziony przez Teodoryka Wielkiego napisał w więzieniu dzieło pt. „O pocieszeniu jakie daje filozofia”

17 F. Adamski (2004) *Osoba ludzka*. W: T. Pilch [red.] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa Wyd. Akademickie „Zak”, t. 3, s. 937-938.

18 Francuski filozof, który żył w cezurze 1882-1973. Przedstawiciel personalizmu, neotomista stosujący metody św. Tomasza z Akwinu do rozważań nad współczesnymi problemami. Autor (m. in.) dzieła pt. „Humanizm integralny” (1936).

19 S. Kowalczyk (2004) *Personalistyczno-aksjologiczny profil edukacji sportowej*. W: Z. Dziubiński [red.] *Edukacja poprzez sport*, Warszawa, SALOS RP, s. 56.

leczeństw²⁰. Jak słusznie zauważył J. Niewęglowski, Jan Paweł II był obecny w świecie sportu, ponieważ uprawiał sport czynnie oraz troszczył się, aby godnie traktować sportowców – w myśl wartości płynących z Ewangelii. Twierdził, że trzeba zapobiegać uzależnieniu od wyników i środków farmakologicznych, na korzyść etyki sportowej – „treningu w cnotach moralnych”²¹, kierowania się zasadą miłości w kreowaniu kultury fizycznej.

Ponieważ kultura fizyczna stanowi ogół zachowań, przebiegających według przyjętych w danym środowisku społecznym norm i zasad postępowania, w celu przede wszystkim dbałości o zdrowie i prawidłowy rozwój psychofizyczny – staje się także wyzwaniem kształtowania siły moralnej, afirmacji prawdy i otwartości na wartość dobra, piękna. Ma związek z procesem wychowania dojrzałej osobowości. Wyjaśniając personalistyczny aspekt wychowania do kultury fizycznej w niniejszym artykule podkreślono, że wychowanie personalistyczne²² jest procesem wychowania do wolności wyboru dobra, wyzwalaniem potencjału ludzkiego (maieutyką osoby ludzkiej). W ujęciu Jana Pawła II jest procesem doświadczania miłości i wolności osoby (samostanowienia), otwartości na wszystkie istoty żywe, wraz z poszanowaniem ich godności²³. Jan Paweł II analizując ten ważny problem podkreślił: „człowiek jest drogą Kościoła [...] chwałą Boga świat, który człowiek doskonali zgodnie z Bożą miłością”²⁴. Kościół służy wolności, podejmuje próby eksplikacji doświadczenia ludzkiego, zmierza do prawdy i sprawiedliwości drogą Ewangelii, kształtuje dojrzałą osobowość społeczną²⁵. Z. Dziubiński rozważając problematykę Kościoła, jako kategorii socjologicznej wyjaśnił organizację kultury fizycznej w Kościele rzymskokatolickim, podkreślając wartość międzynarodowego²⁶ oraz krajowego²⁷ wymiaru sportu katolickiego, zwłaszcza w kreowaniu kultury pozytywnych wzorów – niezbędnej w procesie nabywania kompetencji społecznych (także) w zakresie

---

20 Z. Dziubiński (2002) Jan Paweł II o sporcie, *Kultura Fizyczna*, nr 7-8 (http://www.maraton.home.pl/jp2_osp.htm – data dostępu: 27.04.2011).

21 J. Niewęglowski (2010) Jan Paweł II o znaczeniu sportu w wychowaniu człowieka. W: Z. Dziubiński, P. Rymarczyk [red.] *Kultura fizyczna a globalizacja*, Warszawa, AWF, SALOS RP, s. 65.

22 Zob. twórczość Williama Sterna, m. in. *Inteligencja dzieci i młodzieży* (1929), także Karola Górskiego dzieło pt. *Wychowanie personalistyczne* (1936).

23 Jan Paweł II (1983) *Encyklika Dives in misericordia (O Bożym miłosierdziu)*, Londyn, „Veritas”, s. 35.

24 E. Wolter (2005) Pamięć i tożsamość Jana Pawła II. W: Jan Paweł Wielki 18 V 1920–16 X 1978–2 IV 2005, Olecko, Wyd. Wszechnicy Mazurskiej Acta Universitatis Masuriensis (Episteme 50/2005), s. 364.

25 Jan Paweł II (1984) Musicie od siebie wymagać, *W drodze*, Poznań, s. 301-309.

26 Z. Dziubiński (2010) Organizacja kultury fizycznej w Kościele rzymskokatolickim. W: Z. Dziubiński, P. Rymarczyk [red.] *Kultura fizyczna a globalizacja*, Warszawa, AWF, SALOS RP, s. 132 i nast.

27 Ibidem, s. 136 i nast.

wychowania fizycznego dzieci i młodzieży. Jest to bardzo ważne wyzwanie zwłaszcza w warunkach globalizacji, gdy – jak słusznie podkreślił J. Lipiec – zasada umasowienia jest silnie związana z regułą koniecznego „równania w dół”²⁸. Natomiast S. Kowalczyk zauważył, że „narastająca świadomość ekologiczna wywiera pozytywny wpływ na te dyscypliny sportowe, które realizują się w bezpośrednim kontakcie z przyrodą: w górach, na terenach zielonych, w rzekach, morzu”²⁹. Z. Krawczyk – rozważając postawy wobec natury przypomniał, że idea harmonijnego współistnienia człowieka i natury zaowocowała również różnorodnymi pozytywnymi działaniami na rzecz szeroko pojętej ochrony zdrowia³⁰.

Jan Paweł II wyjaśniając aktywność człowieka w środowisku życia uogólnił: „naród istnieje z kultury i dla kultury”³¹, a w kulturę jest wpisany element piękna. W Orędziu na Światowy Dzień Pokoju – 1 stycznia 2002 roku – podkreślił „nie ma pokoju bez sprawiedliwości, nie ma sprawiedliwości bez przebaczenia”³², wszelka przemoc (także sportowa) może być jedynie zwycięstwem pozornym – jest patologią społeczną³³. Jan Paweł II kierując swoje rozważania „do młodych całego świata” wyjaśnił, że podstawą wolności zewnętrznej (zagwarantowanej przez przepisy prawa) jest wolność wewnętrzna³⁴ – autonomia duchowa każdej osoby. Do autonomii trzeba dzieci i młodzież wychowywać, aby istoty ludzkie dojrzałe urzeczywistniały swoje człowieczeństwo we wszystkich sferach ludzkiej aktywności, również w zakresie kultury fizycznej.

Jan Paweł II bardzo dużo twórczej refleksji poświęcił problematyce kategorii podmiotowości istot ludzkich³⁵. Powiązał podmiotowość z postawą poszanowania cudzej godności³⁶, która jest uwarunkowana intrapersonalną postawą odpowiedzialności za siebie, postawą godności osobistej (dzielności moralnej). Jan Paweł II wyjaśnił, że społeczeństwo formułuje swoim obywa-

---

28 J. Lipiec (2010) Globalizacja i sport, w: Z. Dziubiński, P. Rymarczyk [red.] *Kultura fizyczna a globalizacja*, op. cit., s. 21.

29 S. Kowalczyk, Kondycja sportu w kontekście procesu globalizacji. W: Z. Dziubiński, P. Rymarczyk [red.] *Kultura fizyczna a globalizacja*, op. cit., s. 26-27.

30 Z. Krawczyk (2004) Postawy wobec natury a strategię ekorozwoju. W: Z. Dziubiński [red.] *Edukacja poprzez sport*, Warszawa, SALOS RP, s. 197.

31 Jan Paweł II (2005) *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przelomie tysiącleci*, Kraków, Znak, s. 87-89.

32 Jan Paweł II (2003) *Autobiografia* (wybór J. Kiliańczyk-Zięba), Kraków, Wyd. Literackie, s. 185.

33 Jan Paweł II (2002) *O miłosierdziu – wybór myśli*, Sandomierz, Wydawnictwo Diecezjalne, s. 37-38.

34 Jan Paweł II (1991) *Do młodych całego świata. Orędzie Jana Pawła II na VI Światowy Dzień Młodzieży*, Lublin, Edycja Paulińska, s. 6.

35 K. Wojtyła (1991) *Zagadnienia podmiotu moralności*, Lublin, TN KUL, s. 7.

36 Jan Paweł II (1983) *Encyklika Dives in misericordia (O Bożym miłosierdziu)*, Londyn, „Veritas”, s. 35.

telom walory etycznego odniesienia w życiu wspólnotowym³⁷, a przesłanką postawy poszanowania cudzej godności jest – jak już w niniejszym artykule wspomniano – autonomia duchowa. Z postawą poszanowania cudzej godności wiąże się także interpersonalna postawa tolerancji, która powinna być kształtowana w atmosferze uwolnionej od podziałów (przeciwności³⁸), ze względu na np. kolor skóry, wyznanie religijne, niepełnosprawność osoby. Jan Paweł II podkreślił, że postawa tolerancji sprzeciwia się wymuszaniu cudzej woli lub podstępemu (*argumentum ad ignorantiam*), przymusowemu (*argumentum ad baculum*) wpływaniu na postawy intra oraz interpersonalne. Wyjątek stanowią sytuacje, w których działania ludzkie zagrażają bezpieczeństwu w środowisku życia.

Kształtowanie postaw tolerancji jest bardzo ważne w procesie wychowania do kultury fizycznej, ponieważ wiąże się z wytrwałością w dążeniu do celu na fundamencie wartości sprawiedliwości, pokojowego współistnienia i uczestnictwa społecznego³⁹. Jan Paweł II nauczał (pedagogia Jana Pawła II), że miłość i zgoda budują pokój, a przemoc i nienawiść go rujnują⁴⁰, podobnie jak traktowanie osób w kategorii narzędzia kłamstwa społecznego, podstęp. Wyjaśnił, że postawa opiekuńczości jest wyrazem dojrzałego człowieczeństwa⁴¹ w kształtowaniu konstruktywnego dialogu osobistego i wspólnotowego⁴². Jest powiązana z postawą życzliwości społecznej.

Jan Paweł II rozważając wartość procesu wychowania do dojrzałości psychicznej zapisał: „podstawową komórką ekologii ludzkiej jest rodzina”, w której człowiek otrzymuje pierwsze doświadczenie społecznych kodów „bycia kochanym”, „bycia osobą”⁴³. Jan Paweł II wzywał: „rodzice niech widzą w dzieciach największy skarb, niech robią wszystko, by rodzina stała

---

37 *Co Jan Paweł II mówi o zjednoczeniu Europy* (tłum. E. Rogowiec) (2003) Kraków, Wyd. „M”, s. 139.

38 *Dekalog. Przemówienia i homilie Jana Pawła II – IV Pielgrzymka do Ojczyzny* (1991) Pelplin, Wyd. Diecezjalne, s. 55.

39 *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978-1999)*, wstęp M. Piwko, wprowadzenie S. Urbański (2000) Warszawa, Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego (seria „Edukacja w nauczaniu Kościoła”), s. 68.

40 Jan Paweł II (2004) List do rodzin list do dzieci, *L'Osservatore Romano; Watykan* (1994) Częstochowa, Edycja Świętego Pawła, s. 131.

41 Jan Paweł II (1984) Musicie od siebie wymagać, *W drodze*, Poznań, s. 145.

42 I. Makowicz (1979) [red.] *Bardzo pragnę przybyć do was. Fragmenty przemówień, listów oraz wyjątki z encykliki „Redemptor hominis” Ojca Świętego Jana Pawła II*, Częstochowa, Kuria Diecezjalna, s. 25.

43 Jan Paweł II (1991) *Encyklika Centesimus Annus Ojca Świętego Jana Pawła II do czcigodnych braci w episkopacie do kapłanów i rodzin zakonnych do wiernych Kościoła katolickiego i wszystkich ludzi dobrej woli w setną rocznicę Rerum Novarum*, Katowice, Kuria Diecezjalna (przedruk z „Liberia Editrice Vaticana”), s. 76.

się Kościołem domowym”⁴⁴, starają się, aby każdy człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – przede wszystkim „był”, a nie tylko „miał” (tzn. aby poprzez to, co ma, realizował swoje pozytywne człowieczeństwo w środowisku życia).

Jan Paweł II w swoich publikacjach oraz wystąpieniach publicznych wielokrotnie podkreślał, że żaden człowiek i zwierzę – nie mogą być wykorzystywani, lecz traktowani z godnością aksjologicznego wymiaru duchowości – w hermeneutycznym odkrywaniu tajemnicy życia i „wycuciu porządków rzeczy”⁴⁵. Twierdził, że modna na etapie ogólnej tendencji kultury ponowoczesnej „postawa konsumpcyjna nie uwzględnia całej prawdy o człowieku – ani prawdy historycznej, ani społecznej, ani tej wewnętrznej i metafizycznej”⁴⁶. Można dodać – także w zakresie kultury fizycznej i sportu.

Rekapitulując syntetycznie ujęte wyjaśnienie personalistycznego aspektu procesu wychowania do kultury fizycznej, na przełomie XX/XXI wieku – na celowo wybranych przykładach refleksji twórczej Jana Pawła II, w niniejszym artykule podkreślono wartość procesu dojrzewania psychicznego do przewyższania źródeł patologii społecznych i otwierania drzwi dla pokoju, aby przeważał głos dialogu⁴⁷, a także kontemplowania „księgi natury”⁴⁸ w dojrzewaniu do „ostatecznej przejrzystości i światła”⁴⁹. Dojrzałość psychiczna⁵⁰ w ujęciu Jana Pawła II stanowi zdrowy fundament dla kreowania kultury fizycznej, obejmującej ogół wartości związanych ze zdrowiem oraz kształtowaniem ciała, jego wydolności i sprawności – w postulowanej przez Jana Pawła II cywilizacji życia i miłości.

---

44 J. G. Freire (1988) *Jan Paweł II pielgrzym fatimski. Dokumentacja faktograficzna* (tłum. M. H. Siewierscy), Sanktuarium Fatimskie, s. 10.

45 Jan Paweł II (1998) *Nie lękajcie się...*, op. cit.; *Myśli o życiu we współczesnym świecie* (wybór A. Hatcher), Warszawa, Prószyński i S-ka, s. 120-121.

46 Jan Paweł II, *Nie lękajcie się...*, op. cit., s. 26. Por. K. Wojtyła (1995) *Elementarz etyczny*, Wrocław, Wyd. Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, s. 33-34.

47 Zob. Jan Paweł II (1979) *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju* w dn. 1 stycznia 1979 roku.

48 Jan Paweł II (2003) *Tryptyk rzymski medytacje*, Kraków, Wyd. Św. Stanisława BM, s. 9-11.

49 Ibidem, s. 27.

50 Rozumiana zarówno w sensie relatywnym – w odniesieniu do poszczególnych faz rozwoju poznawczego, jak również w sensie bezwzględny – dojrzałości intelektualnej, emocjonalnej, społecznej osób dorosłych.